

Усенова К.Т.

АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ ЮРИДИКАЛЫК ТЕРМИНДЕРДИН ЖАСАЛЫШЫНЫН МОРФОЛОГИЯЛЫК ЖОЛДОРУ

Усенова К.Т.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

К.Т. Usenova

WORD FORMATION OF LAW TERMS BY MORPHOLOGICAL WAY IN ENGLISH

УДК: 81'276.6:340

Макалада англис тилинде морфологиялык жол менен жасалган юридикалык терминологиянын көйгөйлөрү изилденген. Өзгөчө суффикстин жардамы менен жасалган сөздөргө көңүл бурулат. -er, -or, -ee, -ship суффикстери толук каралган.

Негизги сөздөр: терминология, терминдин жасалышы, суффиксация, префиксация, аффиксация.

В статье изучена проблема морфологического способа словообразования юридической терминологии на материале английского языка. Особое внимание уделяется суффиксации. Подробно рассматриваются такие суффиксы, как -er, -or, -ee, -ship.

Ключевые слова: терминология, терминология, префиксация, аффиксация.

This article deals with the issues of word formation of law terms by morphological way in English. Focused attention on suffixation. Considered such suffixes as -er, -or, -ee, -ship in detail.

Key words: terminology, term formation, suffixation, prefixion, affixation.

Кесиптик чөйрөдөгү баарлашууда укукчу-адистер сыяктуу эле укук субъектиси катары эсептелген ар кандай тилдердин жана маданияттын өкүлдөрү да атайын лексиканы адекваттуу колдонуунун билимин жана билгичтигин аныктайт. Бул лексиканын катмары ар түрдүү тилдерде дайыма жаңы билимге ээ болуунун жана жаңы түшүнүктөрдүн калыптанышынын алкагында, социалдык-маданият процессин тикеден-тике чагылдырган жаңы бирдиктердин пайда болушу менен мүнөздөлөт.

Учурда дүйнөдөгү терминологияны изилдөө илимий гана максатты көздөбөстөн, практикалык максатты да көздөйт. Бул мамиле укук термин системасын баяндап жазуу гана эмес, юридикалык терминологиянын толуктоо жолдорун жана калыптандыруу ыкмаларын окуп үйрөнүү маанилүү экендигин сунуштайт.

Окумуштуулар терминдерди түзүүнүн натыйжалуулугуна байланыштуу ар түрдүү жолдорун бөлүп көрсөтүшкөн. Изилдөөчүлөр терминдерди түзүүнүн булактарын ички жана тышкы деп экиге бөлүп көрсөтүп, терминдерди түзүүнүн жолдорун тигил же бул билимдин чөйрөсүндөгү ички ресурстардын бөлүктөрүнүн алкагында карашат. Ошол эле учурда, көпчүлүк изилдөөчүлөр тармактык терминалогияны изилдеген илимий-техникалык түшүнүктөрдүн түзү-

лүшү үчүн семантикалык, морфологиялык жана синтаксистик жолдор жемиштүү экендигин айтышат.

А.В. Суперанскаянын ою боюнча, терминдерди түзүүнүн жолдору терминалогиялык системалардын калыптануу убактысына көз каранды [1, с. 192]. Терминдерди түзүү үчүн тилдик пуризм (тилде жаңы кирген сөздөргө, жаңы пайда болгон формаларга каршы күрөшүүчүлүк) да, башка тилдерден кирген сөздөрдү өздөштүрүүгө өтө кызыгуу да орунсуз көрүнүш.

Термин – белгилүү бир илимий чөйрөдөгү элемент. Анын мазмундук планы - тилден тышкары аталган илимий системада жасалма түрүндө калыптанган чындык, ал эми айтылыш планын - эне тилдеги же бөтөн тилдеги тилдик элементтер жана жасалма түрүндө тандалып алынган терминологиялык элементтер түзөт.

Терминология фондунун байышы жана тилдин айрым бир терминологиялык системаларынын өркүндөшүү, жаңы терминдердин түзүлүшүнүн негизги булагы болуп анын ички ресурстары саналат. Тил илиминин сөздүгүнүн толукталышы тилде болгон морфемаларды жана алардын жаңы комбинацияларын пайдалануу аркылуу жүргүзүлөт.

Морфологиялык жол менен түзүлгөн жаңы термин бир же бир нече сөздөрдүн негизги уңгусуна сөз жасоочу аффикстер, суффиксация, префиксация, префикс-суффикстердин жардамы менен жасалат.

Белгилүү бир сөз түркүмүндөгү сөздү жасоочу суффикстер сөздүн негизи менен (investigation, owner, lawyer etc.) тыгыз байланышат, ошол эле учурда префикс сөздүн семантикасын өзгөртөт, лексикалык жактан өз алдынчалыкка (illegal, counterlaw, non-execution, counter appeal, noncapital, counter affidavit, etc.) ээ кылат.

Зат атооч англис тилиндеги терминдерди түзүүдө эң бай сөз түркүм болуп саналат. Ар түрдүү сөз түркүмдөрүнүн негизинен зат атоочту жасоого мүмкүн болгон суффиксация кеңири таралган. Англис тилиндеги зат атоочтор башка сөз түркүмдөрүнө караганда суффикстерга өтө бай [2, с.37].

Англис тилинин сөздүк курамы жемиштүү суффикстердин жардамы менен толукталган катарда көп колдонбогон же аз колдонулган, бир же бир нече эле сөздө пайдаланылган, же зат атоочтун морфологиялык белгисин көрсөткөн суффикстердин жардамы менен жасалган жаңы лексикалык бирдиктер да бар.

Өзүбүздүн эмгегибизде укук термин системасын өнүктүрүү жана калыптануу процессине катышкан жемиштүү аффикстерди гана карап чыктык.

О.Д. Мешков «Учурдагы англис тилиндеги сөздөрдүн түзүлүш жолдору» деген өзүнүн китебинде суффикстерди терминдик жана терминдик эмес деп бөлүп көрсөтөт [3, с.23].

Терминдик суффикстер сөздүн аягына келерин белгилейт. Аларга: -ship, -let, -hood, -ness, -al суффикстери кирет. Мисалы: heirship – мураскордун статусу; membership – мүчөлүк. Терминдик эмес суффикстер өзүнөн кийин башка суффикстерди ээрчитүүгө жөндөмдүү, мисалы: owner – ownership.

-ег аффиксинин жардамы менен жасалган терминдер юридикалык терминосистеманын бардык бөлүктөрүндө кездешишет: offender – тартип бузуучу; killer – киши өлтүргүч; lawyer – юрист; murderer – киши өлтүргүч; owner – кожоюн; prisoner – камалган киши; accuser – айыптоочу; fighter – балбан; commissioner – комиссар; barrister – жактоочу; assiser – соттун эксперт-консультанты; caller – арыз менен официалдуу түрдө кайрылган адам; commissioner – комиссар; dealer – соодагер; banker – банкир; bench – сот; affreighter – кеме жалдоочу; allurer – азгыруучу, бузуку; bargainer – пайдалуу келишимдин катышуучусу.

-ег суффиксинин өзгөчөлүк мүнөзү укук түшүнүктөрүн билдирген татаал зат атоочторду жасоодо колдонулат. Мисалы: evil-doer – кылмышкер; law-breaker – мыйзам бузуучу, тартип бузуучу; account holder – эсеп-кысаптын кожоюну;

-death hunter – талап-тоноочу.

Юридикалык кептеги -ег суффикси негизги, жалпы маанидеги кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдөн башка дагы жансыз заттарды жана абстракттык түшүнүктөрдү билдирген сөздөрдө да колдонулат.

Мисалы, «demurrer» деген сөз «a defending party’s statement alleging that, even if the complaining party’s allegations are true, there is no reason why the case should proceed further» деген маанини билдирет. Демек, суффикс -ег укук чөйрөсүндө терминдерди жасоодо жемиштүү элемент болуп эсептелет.

Жогорку жемиштүү -ег суффикси менен катар -ог суффиксин да бөлүп карасак болот. Орто кылымдарда англис сөздүгүнүн курамына роман тилинен агылып кирген сөздөр көп болгон, анын ичинде -ог суффикси менен аяктаган зат атоочтор да бар. Учурдагы англис тилиндеги -ог суффикси сөз жасоочу элемент деп жакталап, этиштерден зат атоочторду жасоодо активдүү катышат. Бирок ар кандай негиздерге улануучу -ег суффиксинен айырмаланып, -ог суффикси роман тилинен кирген сөздөрдүн негизине жалганып жаңы сөздөрдү түзүүдө катышат. Бул эки суффикс синоним катары эсептелип, жемиштүүлүк жагынан -ог суффикси -ег суффиксинен бир топ эле артта калат:

inspector – инспектор; arbitrator – ортодон шайланган сот;

counselor – кеңешчи; investigator – тергөөчү;

major – майор; abettor – азгыруучу; violator – бузуучу; confessor – моюнга алган адам;

commitor – жин оорулууну баккан адамды дайындоочу сот;

acceptor – акча төлөөкчү төлөгө макул болуучу адам;

administrator – башкаруучу;

alienator – менчиктен ажыратылган адам;

appointor – ишеним каты боюнча мураска калган мүлктү бөлүштүргөн адам;

arbitrator – bailor – депозитке акча же кымбат баалуу кагаз койгон адам;

debtor – карыз алган адам; delator – маалымат берүүчү адам, маалыматчы;

demandor – керектөөчү.

-ег -ог суффиксиндеги туунду сөздөр «кыймыл-аракетти аткарууга мүнөздүү адам» деген маанини билдирет.

О.В. Авакова «кыймыл-аракетти аткарууга мүнөздүү адам» деген маанини билдирген туунду терминдин структурасы; «баа» параметри боюнча төмөнкүдөй схемасын сунуштайт:

1. Кесиптик кызмат аткарган адам:

solicitor – жактоочу;

defender – коргоочу;

prosecutor – айыптоочу.

2. Укукка каршы иш жасаган адам:

offender – тартип бузуучу;

murderer – киши өлтүргүч;

prisoner – камакка алынган адам;

smuggler – аткезчилик; [4, с. 69].

Этиштен түзүлгөн жана аягы -ее менен бүткөн зат атоочторду сөз түзүүнүн жемиштүү моделине киргизсе болот. Биринчи жолу – ее суффикси англис тилине француз юридикалык жана административдик терминдер курамындагы юридикалык жана административдик иш-чаралардын объектиси болуп саналган адамдарды билдирген терминдер сиңип кирди. Мисалы: appellee – айыпталуучу, жоопкер; legatee – мураскор; assignee – өкүлдүк, өкүл; arrestee – камакка алынган; detainee – кармалган, камакка алынган; employee – жалданып иштеген кызматчы, жумушчу; trainee – окутуучу, үйрөтүүчү; payee – (акчаны) алуучу, векселди көрсөтүүчү; interviewee – интервью алуучу (журналист); committee – багуучу, кам көрүүчү; bargainee – жер сатып алуучу; grantee – менчик укугу өткөн адам; alienee – менчиктен ажыратылган адам; payee – төлөмдү алуучу; appointee – дайындалуучу адам.

Бул суффикс менен айкалышкан этиштин негизинин семантикалык классы «өткөрүп берүү, тапшыруу же бир нерсени бирөө же бир нерсени бирөөгө ишенип айтуу» деген маанини өзүнө камтыйт. Айрыкча юридикалык жана административдик терминдер кирет.

Мисалы: to devise (кыймылсыз мүлктү мураска калтыруу) – devisee (кыймылсыз мүлктүн мураскору) to transfer (мүлктү өткөзүп берүү) – transferee (бир нерсе өткөрүп берилүүчү же бир нерсеге укугу бар

адам); to trust (ишеним көрсөтүү, ишенип билдирүү, багуусуна калтыруу) - trustee (башкарууга ишеним көрсөткөн адам, башкаруу дайындалган; тарбиялоочу, багуучу);

Өндүрүүчү негиздеги -ship суффикси адамдын абалын билдирет: heirship – мураскордун статусу; membership – мүчөлүк, ownership – ээ болуу; accompliceship – кылмышта бирге иштешкен; ambassadorship – элчинин рангы; committeeeship – камкордук, багуучулук; dealership – келишим, бүтүм, операция.

Учурдагы ангис тилиндеги субстантивдик негиздер менен -ship суффикси айкалышып абстракттык зат атоочторду түзүүдө төмөнкү маанилерди түшүндүрөт:

1. Сапаттын же абалын көрсөткөн маанини (кошумча сапат). Бул учурда зат атоочтун негизине – ship суффикси жалгануу менен адамды билдирип 'state, condition, or quality of being what the stem denotes' деген маанини түшүндүрөт.

Мисалы: authorship - автордук (state or quality of being an author); directorship - директорлук (state of being director); membership - мүчөлүк (state of being a member); companionship - баарлашуу, достук мамиле (quality or state of being a companion); comradeship – достук мамиле (state of being comrades).

2. Кызматтык орду, кесип, наам, чин мааниде. Зат атоочтордун негизине

-ship суффикси уланып, кызматчынын белгилүү бир ишин билдирет: generalship - генералдын наамы, генералдык чин; ehancellorship - канцлердин наамы, канцелярия; ehairmanship – төраганын милдеттери.

3. Зат атоочтун man (-woman) деген негизине -ship суффикси жалганып, чеберчилик, эптүүлүк, билгичтик, кылдаттык, чебердик маанини билдирет: salesmanship – сатып ачуучуларды, кардарларды табуу чеберчилиги; statesmanship – мамлекетти чебердик (кылдаттык) менен башкаруу.

4. -ship суффиксинин жардамы менен жасалган топтук маанини билдирген бир топ сөздөр да кездешет (коомчулук мааниде). Мындай абстракттык зат атоочтордун түзүлүшү жалпы адамдын тобун жана калк отурукташкан жерди (сейрек учурларда)

билдирет: fellowship - шериктик, бир туугандык, кесиптештик бирикме; partnership - жолдоштук, адамдардын тобу; trusteeeship - камкордук, багуучулук, тарбиялоочулук.

Укук терминологиясынын жемиштүү аффикстерине төмөнкүлөрдү дагы киргизсе болот:

-tion: protection, apprehention, federation, constitution, interrogation, investigation, detection, violation.

-ment: punishment, achievement, enforcement, government, establishment.

-ance/-ence: maintenance, evidence, offence, etc. -ness суффикси да кездешет: business, witness.

Этиштен сын атоочторду жасоодо -ize, -ise суффикстери кызмат кылат, мисалы: to criminalize – айып коюу, to casualize – убактылуу ишке которуу, to majorize – баралына толуу (жашы толгондук). Ошентип, жалпысынан -er, -or, -ee, -ship суффикстери англис тилинин сөз түзүүчү салттынын бирдиктери болуп саналат. Алардын морфологиялык структурасынын жана маанисинин мотивациялык мүнөзү ушул тилде сүйлөгөн адамдардын аң-сезимине сиңип, кадимки стандарттык сөздөрдөй эле элестетишет. Терминдердин мындай жолу менен түзүлүшү бардык сөз түркүмдөрүнө тиешелүү болушу мүмкүн.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Карашук П. М. Словообразование современного английского языка. М., 1977. -302с.
2. Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. М., 1976.-248с.
3. Орузбаева Б.О. Кыргыз терминологиясы. – Фрунзе Мектеп, 1983-168б.
4. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. М.: Едиториал УРСС, 2004. -248 с.
5. Сыдыков Ж.К., Акжолова З.П. Лингвистика: типология, терминология – Бишкек: КГУСТА, 2007-130 б.
6. Реформатский А.А. введение в языковедение: Учебн. для филол. фак. пед. инс-тов.-изд. 4-е испр. И доп. М.: Просвещение, 1967 - 542 с.

Рецензент: к.филол.н., доцент Кадыралиева Д.Ж.